

O NOUĂ ATESTARE EPIGRAFICĂ A PREZENȚEI FLOTEI ROMANE ÎN NORDUL DOBROGEI

FLORIN TOPOLEANU

Așezarea antică de la Noviodunum (Isaceca, jud. Tulcea), deși relativ puțin cercetată prin săpături sistematice¹, aduce an de an în atenția arheologilor piese de mare valoare descoperite în urma unor periegeze² sau întâmplător, de către localnici³. În această ultimă categorie se încadrează și altarul votiv care face obiectul notei de față⁴. (Pl. I).

Piesa a fost descoperită în primăvara anului 1985 cu ocazia extinderii unei plantații pomicole⁵, pe un versant de deal la aproximativ 2 km SE de cetatea Noviodunum și 200 m de malul Dunării⁶. Altarul este cioplit dintr-un calcar de culoare gălbuie. Coronamentul și bazamentul au fost ușor lovite la descoperire. Dimensiuni: înălțime totală = 0,60 m; cîmpul inscripției = 0,27 m × 0,24 m × 0,075 m; coronamentul, egal cu bazamentul = 0,165 m × 0,285 m × 0,11 m. Literele sînt îngrijit cioplite dar inegale ca înălțime: 0,052 m (R1), 0,045 m (R2—4), 0,035 m (R5). Ligatură în R2: ET. Muzeul „Delta Dunării” Tulcea, inv. nr. 38551.

*I(ori) O(plimo) M(maximo)
et Genio
loci C(aius) Ca
nd(idus) Germ(anus)
tr(ierarcho-us)*

„Lui Iupiter, cel prea bun și prea mare și geniului locului (a dedicat acest altar) Caius Candidus Germanus, trierarh”.

Dedicațiile către Iupiter sînt foarte răspîndite atât în Dacia⁷ cît și în Dobrogea⁸, ea de altfel în întreaga lume romană, datorită caracterului oficial al cultului său, supremă divinitate a panteonului greco-roman, principal protector al imperiului și al împăratului⁹. Mai puțin obișnuită este dubla dedicație, dar mai ales asocierea pe inscripții a lui Iupiter Optimus Maximus cu un *genius*.

În cazul altarelor cu dublă dedicație din Dobrogea, Iupiter Optimus Maximus apare de obicei însoțit de Iuno Regina¹⁰ și doar foarte rar sau singular împreună cu Silvanus¹¹, Hercules¹², Liber pater¹³, Mars Conservator¹⁴, Diana¹⁵ și Heros¹⁶. Amintim aici și acele cîteva cazuri în care zeul suprem este însoțit de cîte două divinități: Iuno Regina și Minerva¹⁷, Iuno Regina și Ceres Frugifera¹⁸, sau cu Fortuna Redux și steagurile coortei I de germani¹⁹.

Cît despre *genius*, divinitate abstractă, conservatoare și păstrătoare a vieții, a locurilor și lucrurilor²⁰, îl înțelăm în Dobrogea o singură dată alături de Iupiter și Iuno Regina²¹. Geniile singure, mai apar pe altare dedicate lor în ipostaza de *genius loci*²², *genius viei*²³ și *genius centuriae*²⁴. Cu totul diferită este situația din Dacia, unde alături de divinitățile tradiționale, geniile sînt înțelute într-un număr mult mai mare. Ne vom opri doar la cîteva exemple legate de ipostaza militară, dominantă de altfel în epigrafe: *genius legionis XIII Geminae*²⁵, *genius legionis*²⁶, *genius centuriae*²⁷, *genius praetorii*

Dedicantul altarului de la Noviodunum, Caius Candidus Germanus, are un nume alcătuit în sistemul *tria nomina*. Se remarcă totuși transformarea cognomenului Candidus în *nomen*, Germanus căpătînd în cazul de față valoare de *cognomen*. În Dobrogea, Candidus

și Germanus se întâlneau împreună pe o inscripție de la Troesmis²⁹, iar numai Germanus pe o altă descoperită la Tomis³⁰.

În ultimul rând al inscripției, presecutarea TR nu poate fi întregită decât *trierarchus*³¹. Caius Candidus Germanus este așadar comandant de trieră (triremă), navă militară rapidă, ușor manevrabilă, cu cîte trei rînduri de vîsle pe fiecare bord³². Ca tip de vas, apare în Grecia, contribuind decisiv la hegemonia militară a Atenei după războaiele medice³³. Și în Imperiul roman, organizarea flotei de către Octavianus în ajunul victoriei de la Actium este legată tot de triere³⁴. Ca instituție trierarhia are aceeași origine³⁵. Dar atît izvoarele grecești, cît și cele romane sînt neclare în privința atribuțiilor trierarhilor³⁶. Oricum, chiar dacă relația trierarh-trieră nu este întotdeauna strictă, ea nu poate fi total ignorată. În epigrafiia românească mai este amintit doar un singur trierarh, Lucius Aelius Severinus, din Classis Flavia Moesica, menționat pe o inscripție funerară descoperită la Histria³⁷.

Descoperirea altarului ridicat la Noviodunum de către un marinar, este firese pusă în legătură cu opinia general acceptată³⁸ a existenței în acest municipiu³⁹ a sediului flotei militare romane la Dunărea de jos, Classis Flavia Moesica. În acest sens amintim cărămizile și țiglele purtînd ștampilele flotei⁴⁰, cele două inscripții pe care apare liburna Armata⁴¹ și prefectul flotei Postumus⁴², descoperite în cetate și în necropola așezării, la care se poate adăuga factorul natural — cel mai important vad al Dunării pe segmentul dintre cotul pe care îl face fluviul spre est pînă la vărsarea în mare.

Cu toate că textul inscripției recent descoperite nu o precizează, C. Candidus Germanus, aparține desigur flotei moesice. Și dacă despre flota de la Noviodunum știm cu siguranță pînă acum că are în componență liburne⁴³, iată că se adaugă și trierele, tot nave de mare cu misiunea de a apăra atît limesul dunărean, dar mai ales litoralul nord și vest pontic⁴⁴.

Panteonul divinităților evident locale, Dominus și Domina⁴⁵ este completat acum de *genius loci*, „formă oarecum localizată și mai populară a culturii împăratului”⁴⁶, lîngă care Iupiter se alătură firese.

În sfîrșit, mai pot fi luate în discuție, măcar ca ipoteze de lucru, statutul social al dedicantului și momentul ridicării altarului. În flota romană, atît marinarii de rînd cît și ofițerii erau considerați ca avînd un rang inferior militarilor din armata de uscat. Sub Augustus, trierarhii, ca de altfel și ceilalți militari ai flotei erau greci⁴⁷, situație firească datorită îndelungatei tradiții marinărești a acestui popor, dar și sclavi eliberați provenind din marinarii luați prizonieri în timpul războaielor civile⁴⁸. Și mai tîrziu chiar, cînd puterea navală romană se consacrase ca element de bază al expansiunii imperiului, serviciul în flotă era îndeplinit de către aliați, peregrini și sclavi eliberați, recrutați în special din provinciile riverane⁴⁹. Deci C. Candidus Germanus putea fie să fi avut cetățenia romană înainte de a intra în flotă și atunci dedicația este făcută de el în ipostaza de trierarh activ, fie, mai curînd, în aceea de veteran, după lăsarea la vatră și primirea cetățeniei romane.

Aspectul îngrijit al monumentului, al serierii, îl încadrează cronologic în a doua jumătate a secolului al II-lea, începutul secolului al III-lea e.n. De asemenea, locul descoperirii, total lipsit de informații pînă de curînd, poate contribui la reconsiderarea limitelor așezării civile și poate chiar a necropolei din jurul municipiului Noviodunum. (vezi ilustrația la pag. 95/vol. II)

NOTE

1. I. Barnea, B. Mitrea, *Materiale*, IV, 1957, p. 155—174; *idem*, *Materiale*, V, 1959, p. 461—473; I. Barnea, *Peuce*, VI, 1977, p. 103, nota 1, 2, cu bibliografie; I. Barnea, Al. Barnea, *Peuce*, IX, 1984, p. 97—105. Pentru necropolă: E. Bujor, G. Simion, *Materiale*, VII, 1961, p. 391—399; G. Simion, *Peuce*, VI, 1977, p. 123—148; *idem*,

Peuce, IV, 1984, p. 75—98; I. Vasiliu, *Peuce*, IX, 1984, p. 107—141.

2. Fl. Topoleanu, *Peuce*, IX, 1984, p. 187—205; Gh. Mănușu-Adamoșteanu, *Peuce*, IX, 1984, p. 237—255.

3. Obiecte diverse, datate din neolitic pînă la feudalismul tîrziu, aflate acum în colecția Liceului industrial Isaccea, în colecții

- particulare sau donate muzeului Delta Dunării Tulcea.
4. Semnalat printr-o comunicare preliminară la al VIII-lea simpozion național de tra-cologie, Constanța, 25-27 noiembrie, 1985.
 5. Inscripția a fost descoperită în mai 1985, la amenajarea terenului și a ajuns în colec-țiile Deltei Dunării Tulcea prin amabili-tatea conducerii Asociației Pomicole Inter-cooperatiste Isaceca, căreia îi mulțumim și pe această cale.
 6. Cercetările de salvare din vara anului 1987, au surprins aici o necropolă datată preliminar în sec. VI-V î.e.n., suprapusă sporadic de vestigii romane: un mormint cu figle, fragmente ceramice, etc. Descoperirile vor face obiectul unui raport separat.
 7. M. Bărbulescu, *Interferențe spirituale în Dacia romană*, Cluj-Napoca, 1984, p. 131, notează peste 250 asemenea dedicații.
 8. *I.S.M.*, V, 6, 21, 68, 73, 84, 92, 93, 124, 154, 156, 158, 159, 164, 167, 168, 219, 233, 245, 249; *I.S.M.*, I, 326, 328, 330-332, 343-345, 367; *I.S.M.*, II, 133 (18), - 140 (25); Fl. Topoleanu, *op. cit.* p. 194, nr. 43, pl. VIII, 6.
 9. *D.A.*, III, 1, p. 709-712.
 10. *I.S.M.*, V, 13-15, 17-19, 23, 62-65, 69, 83, 123, 129; *I.S.M.*, I, 329, 340, 346, 347, 351, 368; *I.S.M.*, II, 141 (26).
 11. *I.S.M.*, V, 67.
 12. *Ibidem*, 70.
 13. *Ibidem*, 162.
 14. *I.S.M.*, I, 132.
 15. *I.S.M.*, II, 143 (28).
 16. *Ibidem*, 140 (25).
 17. *I.S.M.*, V, 157; *I.S.M.*, II, 142 (27).
 18. *I.S.M.*, V, 56.
 19. *I.S.M.*, V, 16.
 20. K. Latte, *Römische Religionsgeschichte*, München, 1960, p. 103-104; W. F. Otto, *R.E.*, XIII, 1927, col. 1155-1150..
 21. *I.S.M.*, V, 17 (Capidava).
 22. *I.S.M.*, II, 124 (9) (Tomis).
 23. *I.S.M.*, V, 115 (Cius).
 24. *Ibidem*, 127 (Gura Ialomiței).
 25. *C.I.L.*, III, 995.
 26. *C.I.L.*, III, 1012.
 27. *C.I.L.*, III, 1015.
 28. *C.I.L.*, III, 1019.
 29. *I.S.M.*, V, 137, col. VII 26, col. III 27.
 30. *I.S.M.*, II, 169 (5).
 31. R. Cagnat, *Cours d'épigraphie latine*, Paris, 1914⁴, p. 145, 467; J. E. Sândis, *Latin Epigraphy*, Groningen, 1969², p. 228, 309.
 32. J. Marquardt, *Manuel des antiquités ro-maines*, Paris, 1891, p. 226; F. Miltner, *R.E.*, VII A1, 1939, col. 116-119.
 33. Tucidide, I, 13, 2; F. Miltner, *loc. cit.*, col. 117-118.
 34. Vegetius, IV, 31; C. G. Starr, *The Roman Imperial Navy, 31 B.C. - A.D. 324*, Londra, 1960², p. 30; Maria Bollini, *Antichità classiche*, Ravenna, 1968, p. 12.
 35. H. Strasburger, *R.E.*, VII A1, 1939, col. 106-108.
 36. J. Marquardt, *op. cit.*, p. 247, nota 4; C. G. Starr, *op. cit.*, p. 39, 43; E. Kiessling, *R.E.*, VII A1, 1939, col. 116.
 37. *I.S.M.*, I, 281.
 38. R. Vulpe, *HAD*, p. 164; Em Condurachi, în *Actes du IX-ème Congrès international d'études sur les frontières romaines*, Mamaia, 6-13 septembrie 1972, București-Köln-Wien, 1974, p. 87; A. Aricescu, *Armata în Dobrogea romană*, București, 1977, p. 71.
 39. Al. Barnea, *Cu privire la statutul juridic al orașului Novodunum*, comunicare la simpozionul „Cercetări istorice și arheo-logice între Dunărea de Jos și Mare”, Constanța, 9-10 nov. 1987 și în volumul de față.
 40. Vasile Pârvan, *Descoperiri nouă în Scythia Minor*, ARMSI, seria II, tom. XXXV, 1912-1913, p. 506-508; *I.S.M.*, V, 293, cu bibliografie; Fl. Topoleanu, *op. cit.*, p. 194-195, nr. 45-49, p. V, 1-5.
 41. *I.S.M.*, V, 273; Maria Bollini, *op. cit.*, p. 127.
 42. Al. Barnea, *Dacia N.S.*, XIX, 1975, p. 258-261, fig. 2; *I.S.M.*, V, 281.
 43. Vezi *supra*, nota 41; Liburna Sagitta din flota moesică este atestată epigrafic la Chersones, cf. E. I. Solomonik, *Novie epigraficeskie pomiatniki Hersoneso*; Kiev, 1973, p. 227-230, nr. 189.
 44. Pentru intervenția prefectului flotei moesice Marcus Vindius Verianus, în problemele administrative ale Histriei, vezi Al. Suceveanu, *Peuce*, II, 1971, p. 160-164; Tot în sensul apărării litoralului pontic, trierarhului Ael. Severinus înmormîntat la Histria (*supra*, nota 37), i se adaugă un altul, din aceeași flotă moesică, menționat pe o inscripție descoperită la Chersones (C.I.L., III, 14214²⁴). Un studiu recent presupune existența și altor tipuri de nave în componența flotei moesice; pornind de la denumirea celor două orașe porturi Ratiaria și Sexaginta Prista. Este vorba de *ratis* sau *ratiaria*, ambarcațiune ponton folosită pentru compunerea podurilor de vase și *pristis* sau *pistis*, navă ușoară, rapidă, folosită la escorta convoaielor și pentru executarea unor misiuni în care era nevoie de multă rapiditate, cf. O. Bounegru, C. Bounegru în *Istros* V, 1987, p. 179.
 45. Vezi *supra*, nota 41.
 46. *I.S.M.*, II, 163.
 47. C. G. Starr, *op. cit.*, p. 40.
 48. *Ibidem*, p. 44.
 49. *Ibidem*, p. 44-45.

UNE AUTRE PREUVE EPIGRAPHIQUE ATTESTANT LA PRESENCE DE LA FLOTTE
ROMAINE DANS LE NORD DE LA DOBROUDJA

(Résumé)

Pendant l'antiquité romaine, la cité de Noviodunum (l'actuelle Isaceca, dépt de Tulcea) tenait un rôle important économique et politique, culturel et militaire.

La mise au jour de l'autel dressé à Noviodunum par les soins d'un marin, le triérarque C. Candidus Germanus — deuxième preuve épigraphique en ce sens trouvée dans le territoire roumain — recoupe tout naturellement la thèse généralement acceptée qui fait de ce municipie le siège de la flotte militaire romaine du Danube, la *Classis Flavia Moesica*. Rappelons à ce propos les briques et les tuiles portant les marques de cette flotte, ainsi que les inscriptions où figurent la *liburna Armata* et le préfet de la flotte Posturnus, trouvées dans la forteresse et dans la nécropole la desservant. A ceci, s'ajoute encore le facteur naturel. Si nous savions auparavant déjà que la flotte de Noviodunum comptait sûrement des liburnes dans sa composition, l'épigraphie dont nous nous occupons témoigne aussi de la présence des trières, qui étaient en fait des bâtiments maritimes ayant pour mission d'assurer la sécurité du limes danubien mais aussi et surtout

celle du littoral nord- et ouest-pontique. Mais l'association dans le cadre de la même inscription de *Iupiter Optimus Maximus* avec le *genius loci* est quelque peu insolite. Il semble que ce *genius loci* ait été une forme locale du culte de l'empereur. Quant au statut social du dédiant et le moment de l'érection de cet autel sont plus difficiles à préciser. Il se peut que C. Candidus ait été citoyen romain avant son entree dans la flotte et dans ce cas-là la dédicace du monument a été effectuée par lui dans sa qualité de triérarque en activité, comme il se peut aussi — et cela paraît plus vraisemblable — qu'il l'ait faite alors que devenu vétérans, il était passé à la retraite en obtenant alors seulement le statut de citoyen.

Pour ce qui est de la datation de ce monument, il doit remonter soit jusqu'à la seconde moitié du IIe siècle, soit au début du IIIe siècle de n.è. Ajoutons encore que l'emplacement de cet autel, trouvé à deux kilomètres sud-est de la forteresse de Novioecum, endroit jusqu'à présent entièrement vierge d'informations, serait susceptible de remettre en question les limites de l'habitat civil des environs de la forteresse.

O NOUĂ ATESTARE EPIGRAFICĂ A
PREZENȚEI FLOTEI ROMANE ÎN
NORDUL DOBROGEI

(text la pagina 97/col. I)

FLORIN TOPOLEANU

Fig. 1.2 INSCRIPTIA DE LA NOVIODUNUM
FIG. 1.2 INSCRIPTION DÉCOUVERTE À NOVIOUNUM

